

Golje ve, kaj bo svetoval Ameliji — beg, še preden vslane nova zarja. Kako bežati, kam, to bo Vendramin sam vedel. Zdravje se mu je povrnilo in četudi še ni močan in čvrst kakor včasih, je vendar dovolj trden, da se odloči tudi za napore bega in njegovih nevarnosti. Ko je mislil na posledice svojih načrtov, je gotovo že vedel, kakšni se izhodi iz labirinta, v katerega se je podajal.

A kaj naj reče Ameliji, če se bo odločila za beg? Ura slovesa je prišla, trenutek, ki ja loči, loči morda za vselej! Kaj naj ji reče to uro?
(Dalje prih.)

P A R I Z

F E R D O K O Z A K

Skoro sentimentalne poglavje

 Obljubil sem vam, da vam pošljem par vtisov odtod, par bežnih impresij — da vam poročam, kako sem se znašel v »srca Evrope«. Danes, ko mi tišči ta obljuba papir pod roke, bi je najrajši preklical, ker mi je nekam v težo in odveč. Vzeti razglednico in napisati, da sedim na obrežju Seine, v eni izmed neštetihih malih restavracij, da se grejem na prijaznem novembrskem solncu — o, to že gre. Toda pisati o vtisih, udariti duha z bičem, da bi poskočil in izvršil par duhovitih produkcij — to je prav za prav skoro zoprna naloga — zame, ki skakanju nisem vajen niti med štirimi očmi. In končno, kaj vam lahko pove popotnik, ki se komaj za par tednov zaustavi v tem velikem vozlu evropske kulture in civilizacije? Nič definitivnega, do dna pregledeganega; le par bežnih vtisov, par domnevanj... No, o vsem tem sva govorila že pred odhodom. —

Tudi navdušenja, tistega prvotnega, spontanega navdušenja boste menda pogrežali v mojem pisanju. Saj tu gori nisem več tako popolnoma novepečen tujec. Z mestom sva se seznanila pred davnimi leti — menda jih je že sedemnajst — in prav za prav na čuden način. V bistvu podobno, kakor se seznanil mlad fant z dekletom; ne zaradi nje, pač pa zaradi svojih sanj in iluzij, zaradi svoje nejasne, elementarne težnje po ženi. Da, tako nekako. Dekle s takim in takim srcem, s tako in tako skrivnostjo — vse to ni važno. Važna je žena. I meni ni šlo takrat za Pariz — šlo mi je za življenje! Taka srečanja se razcveto le na tistih gredah, ki jih zasluti slep in zdrav instinkt. Vse drugo ugasne kakor lučka v daljini — njen žar, je komaj še osvetlil dvoje v slovo podanih si rok...

Na podoben način sva se takrat razšla tudi midva, mesto in jaz. Takrat! Ni čudno, kaj ne, da sem zdaj prvi dan šel za onim mladim človekom, ki je romal tod pred sedemnajstimi leti. Poiskal sem ga v tisti majhni hišici v Montparnaškem okraju. Sredi visokih, štirinadstropnih zgradb majhen domek, počrnel in izdelan od starosti. Odprta okna z zelenimi okviri, kajbica s kanarčkom, zaprta vrata; stopil sem, da bi potrkal, pa me je naenkrat obšlo: saj ga ni tu. Umaknil sem se čez cesto in dolgo motril solnčno luč, ki je bela, jesenska užigala v skupinah hiš to majhno, čudno zgradbico. In zdelo se mi je, da ne gledam v resničnost; da, to je bil le spomin. —

S tem spominom sem se srečaval ves dan na poti za onim mladičem. Tu je kupoval potrebščine za svoje bohemsko gospodarstvo, tam v luksemburškem parku je sanjaril pred fontano Marije Medicejske, tod je obiskoval starino in tako dalje. V luči spomina sem primerjal.

Michel je danes spodoben boulevard, brez posebnih značilnosti in presenečenj. Takrat so pa tu pohajali popotniki v žametastih jopičih, s širokimi klobuki, vihrajočimi kravatami in lasmi, popotniki od vsepovsod — poslednji sinovi svetovne boheme. Zvečer so v trumah prihajali na boulevard, modelke so se spreletavale med njimi, kakor neugnane ptičke — na vseh čelih, v vseh očeh je odseval punt zoper vsakdanjost, pest življenju v obraz, življenju in še posebej družbi in konvenciji, maniram in filistejstvu. Bolj manifestacija človeka nego umetnosti, manifestacija svobodnega popotništva, v vihar zalučane osebnosti, brez ozirov, brez vezi, pa če se razbije in raztrešči ob karkoli in kjerkoli. Danes ni več ne klobukov, ne kravat in ne razvihranih las — danes ni težnje v človeku, da bi se iztrgal iz obeležja, da bi se vrgel in izgubil v svojem lastnem kozmosu. Danes poseda po montparnaških kavarnah drug rod. Brez klobukov in žametastih jopičev zori sredi razvalin evropske civilizacije, sredi razbitih in odmrlih nazorov in pojmovanj. Vojna in duhovna revolucija — oboje je za njimi; samota v izgubljenosti in strahotah je zbližala vse, kar je človeškega, in zemlja je s svojo neusahljivo barbarsko bujnostjo ozdravila rane in olajšala grozo. S to popotnico se odpravlja zdaj popotnik na druga pota — sledovi bodo povedali kam.

Na poti za onim fantom sem zašel v srce mesta. Večerilo se je in uho je pogrešalo pesmi raznašalcev časopisov, ki jih je on tako rad poslušal. Utihnili so vsi ti hrapavi in preiščljeno ubrani klici — sredi tega trušča bi jih danes pač nihče ne slišal. Pariški boulevardi so narasli kakor reke in komaj, komaj so še zadostno prostorni za tokove, ki se prelivajo po njih. Pred Opero sem obstal

in obšla me je čudna tesnoba. Občutek nečesa brezzmiselnega, norega mi je mrzlo segel v dušo. Če poizkusiš razumeti ta nepopisni dirindaj, vse to neverjetno, večno isto, hrupno procesijo strojev — ti zastane misel kakor kaplja, ki komaj sprožena zamrzne. Če se vržeš v to pesem organiziranih energij — mislim, da bi strl in polomljen obležal nekje na periferiji organske celote. S stroji se meni ne da peti, ne vriskati; s sredstvi mi ni življenja. Za sredstvi je človek in človek je moja edina občina na tej zemlji. A to tu v tem vozlu — to je civilizacija. In to je premalo za rast. Ne, z njo mi ni za vrisk, sama po sebi je le nekaj, kar moramo pozabiti, če hočemo k bistvu. Kaj niste opazili, kako povsod, po vsem svetu človek pozablja na civilizacijo, ker mu je le brezdušna sužnja? Vse to, o, vse to je tako zvani napredek in tega časti družba, ne človek. Napredek je človeškega razuma osebna čast in napuh. Ko ga pozabiš, stojiš pred vrati usode.

Dejali boste, da zanikavam, zato poudarjam: le pozabljam. In s tem pozabljenjem sem krenil od Opere proti nabrežju.

K Seini je pred tolikimi leti vodil onega fantiča zdrav instinkt, tja sem se napotil tudi včeraj. Težko bi vam povedal, kakšne prečudne, močne ljubezni mi je polno srce ob tej reki. Bogve zakaj in bogve kako, da me prevzame kakor lepo jutro, kakor v vetru pojoče drevo; nekaj, čemur bi dejal življenje ali bistvo ali obraz življenja, utriplje tu, v močnem, zanositem ritmu, kakor bi se po tej strugi pretakala kri vsega Pariza. In tega ne trdim z ozirom na razne ubranosti, na jutranja ali večerna razpoloženja, na meglice, če hočete, ali mračne ure — ne, na nič podobnega, pač pa v splošnem.

Ob Seini mi je, kakor bi v rokah, pod prsti čutil živ in močan material življenja in vso njegovo absolutno, barbarsko svežo pozemsko bitnost. V moji notranjosti se sproži elementarna radost, ki nima izvora v čustvih, pač pa v krvi. Z veseljem bi poljubil obrežne kamne, stroje, ki dvigajo pesek iz bark, težake — vse obeležje vas z nekakšno nerazumljivo suverenostjo pribija v realnost, v dandanašnji dan, v glad in žejo zemlje in zaradi tega tako izrazito v boj človeka. Ob tej reki bi ne mogel sanjati; saj tako vse sili človeka v opojnost dejanja, v trdo, zgoščeno linijo delavnosti. V mislih mi je nagon, ki se roga brezkrvni pajčevini dognanega in se grob in gol preriva skozi blato in prst k solncu. V mislih mi je organizem, čigar pot mu je dala skorjo; organizem, ki ga je izoblikoval in krstil boj, ki ga vzdržuje v moči solnca. V dušo seže kakor trda pest zavest, da so našega življenja zarje še zmirom kri surovega, svobodnega praelementa. In slična strnjenost je v meni, kadar stojim ob tej odprti žili Pariza.

Danes sem zopet tu na nabrežju in se grejem na novembrskem solncu. Hodil sem za svojo podobo iz mladih let in sem našel le gluh, komaj razumljiv spomin. Toda tujec nisem tod; znašel sem se v prostoru in samoti. Oboje dene dobro, oboje mi prižiga iluzijo pragozdne veličine, kjer skladno raste pojem iz prostora in je zaradi tega svoboden in le organizaciji iz potrebe podrejen. In kjer si sam; sredi postoterjenega, bujnega utripa pragozdne vegetacije, izročeni tisti pravi kozmični samoti, kjer gre vsak hip za življenje, za pot v neznanost in je zaradi tega vsaka minuta delo in boj, vsak korak dejanje. Vsega vas prevzame kruta radost nad ostrino noža, kjer se preveša svet na dvoje in ki ga z besnim pogumom sebeohrane preizkušaš na golih prsih, na tem in le na tem, kar si.

Solnce je toplo in prijazno, pozno popoldansko. V pragozdu šumi in buči; odmev milijonov življenj, v prisluškovanju strnjelih v eno samo mogočno bitje. V duhu zrem njega veliko, svetlo oko, kako se kakor razkošno-bujen cvet obrača za solncem in strmi v bližajoči se večer; strast nočnega lova se svetlika v njem, žeja, hrepeneča po slastnem, hladnem napoju v vlažnih temah speče prirode, pa tudi sen, tih, pokojen sen o belini zvezd, ki porosi v polnočnih tišinah skriti prostor miru, strmenja, počitka. —

Podoba na dve strani

Če bi se zdaj, po pardnevnem bivanju tu gori, srečala, bi mi gotovo zastavili vprašanje, kako se počutim in kako mi ugaja ta svet. Saj to je nas vseh običajna radovednost in še posebno razumljiva, če gre za Pariz. Toda, glejte, jaz sem za podobna razmišljanja predolgočasen patron. Kadar je gorel doli pri nas, nad bujno zeleno dolino za Rožnikom zlat večer, kadar je v tivolskem gozdu tiho šelestelo nad menoj vejevje brez — morda sem imel takrat isti občutek v srcu, kakor ga imam sedaj, ko me sredi velemesta opaja duhovna prostost in ritem brezbrežne, tisoč-obrazne človeške občine. Vendar — nikar me ne razumite napačno. Hotel sem le poudariti, da je življenje človeku prav za prav povsod enako blizu, da ga vse, kar živi, povsod enako oživlja, izpolnjuje in bogati. Seveda nimam namena vzporejati v prostoru province zraslih, skrivljenih, iz ozkosrčnosti in egoizma, pa tudi iz nekulture porojenih duhovnih horizontov tukajšni sredini, kjer deloma mogočni okvir te socialne enote, deloma pa na tradicijah široke, kulturne rasti sloneči stil sožitja naravnost zahtevata, da pozabiš na komolce svojih ljubezni vrednih bližnjikov in da si svoboden, v samem sebi temelječ sin človeškega plemena. Da ne

omenim še posebej vsega duhovnega, pa tudi materijelnega bogastva, ki je sprostrto pred vami in neopazno, po potrebi in mimogrede prebuja čute, mišljenje in čuvstvovanje v ostrejšo, mnogostranejšo akcijo. No da, toda razmotrivati o vsem tem mi ne gre, nekaj drugega mi leži na srcu.

Vse dni, kar hodim tod okrog, mi neprestano vstaja v spominu nešteto poročil, ki sem jih zadnja leta v raznih jezikih bral o Parizu. V primerjavi vse drži: lepo, mogočno velemesto, kraj, ki preseneti in očara, dom lepote in ljubezni, če hočete, in še sto in sto podobnih odkritij. Da, vse to drži in obenem — sploh ne drži; namreč, kolikor se ne morem otresti te nadloge, da mi je za vsemi temi besedami venomer pred očmi malo omejen obraz malomeščana, ki svojim zaupnim, gostilniškim tovarišem pod častno besedo izdaja dogodek, kako se je po dolgoletnem, praznem zakonskem sožitju nenadoma znašel nekje v samoti pred bohotno, prijazno deklino. V sivo monotonost je pomotoma zašla luč. In pojav, ki ga je obsijala, ni živo dete srca, pač pa le od sile važna, nezaslišana senzacija. In če ji prisluškujete, prav za prav ni mogoče ugotoviti, kaj se je zgodilo. Se je deklina gospodu le nasmehnila? Ga je mogoče ljubila? Ali pa je le zagorelo njegovo poželjenje? Kdo ve! Da, kdo ve, kaj je pošepetal Pariz legijam teh obiskovalcev na uho, da so se z vso silo svoje fantazije prevesili v senzacijo? Ali pa je popolnoma vseeno, kaj jim je pošepetal, in je glavna in prva stvar omejeno lice malomeščana — moj nevšečni, skoro zoprni privid?

O tem sem vam hotel danes pisati, toda na drug način. Hotel sem vam povedati, da mi je, kakor bi pri vsakem koraku stopil na palico, ki se lomi na dva dela. Mnogo vrednosti in mnogo površnosti, okusa in neokusa, kleni sadovi potrebe in zopet brezdušnost in plitvina. V slavnih musichallih se mi je zgodila nesreča. Z vso potrebno zbranostjo sem sledil točko za točko in ko sem po končani predstavi stopil na cesto, sem ugotovil, da sem pozabil, kaj sem videl. In izgrebel sem iz spomina okusne kostume, zanimivo scenerijo, prelepa, gola telesa deklet — toda nesreče se nisem rešil. Mučila me je hudobna misel, da je ves ogromni aparat, ki hoče zabavati, ves ta, od špekulacije in denarja izbičani napor zmogel krstiti posamezne zamisleke le z vodenno sentimentalnostjo in neduhovito prisiljenostjo, ki sploh ne zainteresira normalnih čutov. In da so tista lepa telesa v svoji goloti tako prirodno dejstvo, da v aranžmaju, ki hoče doseči z njimi nekaj povsem drugega, izginjajo in so le mrtve črke. V posebnem oddelku prikazovani orientalski plesi so baš dovolj pristni, da vam s silno jasnostjo predočijo vso strahotno smešnost civiliziranega Evropeca, ki si domišlja, da bo za par frankov kupil kri in srce orientala. Gledal

sem ta dekleta, ki so čakala, da se dvorana napolni; ena od njih se je za pahljačo režala svoji sosedi in ta smeh je izpričal razmerje. V duši mi je zagorel spomin, kako sem pri nas, v tivolskem parku videl v bedni baraki «morsko deklico». Imela je rdečo bluzo, noge stlačene v papirnat rep, na licu črn obliž in je bila doma iz Vodmata . . . Toda mi smo bili takrat otroci. Tu pa ni razmerje povsem enako, tu je nekaj prav določenega vmes.

Predaleč bi zašel s kopičenjem golih ilustracij; saj je v eni sami tipični podobi že do dna označeno razmerje. Vsa ta naša civilizirana Evropa se mi zdi, kakor ogromno predmestje, plešoče ob muziki senzacije okrog vele mesta. Senzacija mu je pariško osrčje, senzacija so bari in apaši, senzacija je ljubezen predmestnega dekleta — vsi vidni, v zunanosti prijemljivi utripi te socialne enote tvorijo tisto samoljubno sfero senzacije, zaradi katere je vredno videti Pariz. Žile, ki vodijo iz površja v notranjost, vzročnosti in relacije — vse to ni važno, posebno ker bi bil v danem slučaju potreben napor misli in duha. Vsega tega se meščan boji in mu je odveč. V kulturnem oziru mu zadošča, da ve, da so kljuge v kraljevem gradu v Versaillesu pozlačene in še kaj; vedeti, to je važno, vendar manj veselo. Zunaj, da — zunaj se gnete voz ob vozu, zunaj gore po ulicah milijoni luči, zunaj se šetajo črne prostitutke in apaši z rdečimi šali, zunaj posedajo po kavarnah živi umetniki, zunaj se celo lahko vidijo gole deklice in bogve, ah, bogve, kaj še. Vso sladko grozoto greha, namreč pariškega greha, in vse neznanske skrivnosti pariškega nočnega življenja. In Pariz je temeljito reagiral na vse te instinkte. Če opazujete ta svet, vam zraste pred očmi ogromen, svetoven trg, kjer se za denar dobi in vidi vse in zares prav vse, kar lahko uteši iluzijo predmestja. Pariz je zgradil svoji civilizirani Evropi orjaško komedijo, kjer razkazuje tisočim in tisočim svojo «morsko deklico». In posel se mu pošteno obnaša. Zrasel je v pravi Babilon, v zbirališče vseh narodov in vseh ras, ki so naravno že vtisnile tudi svoje sledove v njegovo lice. Če bo komu kdaj žal za taka pota razvoja, bo to le Parizu.

Namreč Parizu druge strani, središču francoske rase, francoskega človeka. Poudarjam, človeka — ne civiliziranca. Ta Pariz ni na trgu, pač pa moraš živeti z njim, da ga začutiš. To ga baš loči od trgovine in ga vzdržuje v višini vsega živega, nad dirindajem pariške Evrope, ki ima svoje korenine večjidel v zlatu ali družabnosti, samo v sveži, plodni krvi ne. S tem Parizom morate živeti; duhovnosti zahteva od vas in srca, pa bilo za ceno ljubezni ali sovraštva. Le kupiti ga ni mogoče. Tu ne gre za uživanje ali senzacijo, tu stojite pred vrati organizma, ki globoko temelji v rasni enoti

in raste iz nje v svoji zakonitosti in potrebah. Pota, ki jih je hodil, so pred vami — stoterni spomeniki govore o njih, spomeniki v materialu in duhovnosti. V svet, ki ga pa danes živi, vas pa mora uvesti čas, ker le ta vam v srcu omogoči pravično tehtnico za popotnico po labirintu navideznih nasprotij in harmonij, akcije in reakcije. Če bi vam hotel pisati kaj več o tem francoskem, evropskem Parizu, bi moral videti in gledati tukajšnjega človeka pri delu, doma v krogu svojcev in prijateljev, v krajih, kjer si podajata roke brezumnost in veselje; poznati bi moral njegov vsakdanji dan, vso preprosto življenjsko dejstvo prirodno diferencirane, v potrebah izoblikovane socijalne enote in prisluhni tistemu, nikjer vidnemu toku mišljenja in čustvovanja, ki napaja vsak organizem in ki je prav za prav v zraku ali v zemlji, če hočete — zmirom bojni klic med sedanjostjo in bodočnostjo, maternica vsakega dejanja. Vse besede o povsod jasno očitovani kulturni tradiciji te rase so le introitus v razmišljanje o njenem današnjem dnevu. Jaz sem pa tu gori le mimogrede. Motril sem ljudi na cesti, po gledališčih in koncertih, na izprehodih in drugod, ker sem iskal v okolici sozvočja človeške občine. Videl sem preišljeno konservativnost in strogo kultivirano materijelnost meščanskega sloja, videl sem neverjetno skromnost in skoro malomarnost delavne ulice, marljivost sredine, varčnost in omejenost malega človeka, k življenju in njega dobrinam prisesano moč težaka; videl sem gojeno, v preprostosti težko razkošje bogastva, enostavnost ljubavne kupčije in oči v deviškem snu užgane. Videl sem čutno moč in sočnost rase, grobo, včasih naravnost barbarsko možatost in povsod, vsepovsod se je vse to odmikalo iz okvira babilonskega tržišča drugam, v drug, drugod živeč svet. Za tisoči posameznikov sem zaslutil iz rase rastoči organizem, ono drugo stran, ki je, ki živi kot rezultat, sredstvo in potreba — velemesto človeka. (Dalje prihodnjič.)

N I K O D E M

F R A N E L L E R

Gospod, jaz nisem Tvoj učenec,
da v množicah Te hrupno bi slavil,
in nikdar mi ne bo krog čela vil
apóstolstva se zlati venec!

Le skrivno včas na samoči
Te iščem v šepetanju oljčnih vej,
kot Nikodem je, dobri farizej,
iskal Te pozno v pusti noči.

Mrtvi so izpregovorili:

Živi med križi!
Tvoj še ni stesan.

*

Morda je tu začetek mojega rojstva?
Morda je tu začetek moje smrti?

*

Morda mi je pogled ušel skozi nepravo okno. Katero okno bi naj bilo pravo? Videl sem tovarno in cerkev. In tedaj je zdrsnil spomin v eni sami minuti skozi vsa leta. Roka mi je vztrepetala. Slabo sem zadel. Prihiteli so ljudje in videli, da sem še pri zavesti.

Zato je bila v tisti zadnji uri v mojem srcu, v moji duši sladkogrenka zavest: da morem še v svoji smrti ustreči ljudem. In vsi, ki bodo odslej hodili mimo mojega groba, se bodo s hvaležnostjo spominjali: v blagoslovljeni zemlji leži.

*

Jutro prihaja.
In ž njim moje odrešenje.

P A R I Z

F E R D O K O Z A K

O krivi veri

(Nadaljevanje.)

Današnje vrstice, ki sem vam jih namenil, morda ne spadajo posebno izrazito v okvir najinega dogovora; toda kaj bi z okvirji! Mislim si, da morda niste žejni baš samih in golih opisovanj, po drugi strani pa ne verjamem, da bi vam ta troha moje samovoljnosti pokvarila zanimanje za vtise z mojega romanja. Sicer pa, obrnite stvar kakor hočete — do očitanj je še daleč. In če me je že obsedla vrsta misli, spričo živega obeležja sveže navezujočih na domisleke od kdaj poprej — naj se izžive v besedi, pa čeprav morda nekoliko na vaš račun.

Sicer pa niti ni zadostnega vzroka, da vas strašim. Saj končno gre vendar le za svet, ki se suče vsak dan okrog mene — tuja reka, ki se ji v najvsakdanjših podrobnostih izkušam približati, jo razumeti, otipati v njenem življenskem živcu. Nam vsem je sistem, tisto splošno ogrodje vsake evropske družabne enote, dobro znan, dejal bi, domač in kar zanima, je prav za prav le sok tega sistema, oziroma, če hočete, rasa, element ali kakor bi že imenoval vse tisto,

kar opredeljuje izraz in funkcijo. Natančno se zavedam, da v tem področju ni absolutnih sodb, da prav za prav ni tistih vrednostnih nepremičnic, na katere bi lahko oslonil nazor z vsemi posledicami in pomenom. Vendar nekaj je, bolj intuitivno zgrabljeno, kar omogoča orientacijo in vzbuja slutnjo o materialu, odkoder zajema obeležje ali individualna inteligenca ali družabna plast sok za svojo človeško akcijo. Nekaj je, kakor na primer čutnost, ki jo prisojajo francoski rasi, dasi se mi zdi, da je s to besedo lastnost preozko označena in da je njeno bistvo globlje. Ob tej besedi se mi zmirom razgrnejo pred očmi razgledi vprašanj: Zakaj je na primer v francoski literaturi razmeroma mnogo manj liričnih strun, kakor v mlajši ruski? Odkod monumentalno jasni pojem forme, ki spominja na vzorno razporejene marmornate bloke, ki je italijanski pisani besedi kljub vsem likovnim tradicijam skoro tuj? In misel, tista gola, smotrna in logična misel novega veka, ki se nikjer ne odmika od neposredne, skoro grobe empirije in ki skoro nikdar ne omoči svoje peruti v skrivnostnih vodah pračloveške religioznosti? Na prvi pogled se morda zde ta vprašanja daleč stran od one poudarjane, enostransko označene lastnosti čutnosti, vendar je morda baš tu vhod v pozemsko snovanje, kjer poleg razvojnih nujnosti soodloča tudi kri plemena s svojimi, brez dvoma širše in absolutneje govorečimi lastnostmi. Toda tod, v ta razglabljanja vas ne nameravam pehati, ker danes tudi meni ni do njih. Rajši ostanem pri vsakdanjem dnevu, ki sem ga poln in kjer se zavedam le tega, kar vidim. Najpreprostejše trenutnosti, pa recimo, tudi z gestami civilizacije vred, ki sredi bujnega prometa čuvajo otroke in skrbe za invalide. Nas, organizacije vajene belokožce, silijo k sentimentalnemu odobravanju, vendar nas v srcu puščajo hladne. S toplino pa beleži spomin rdeč in debel, s košatimi brki presekan obraz človeka z ulice, z vsem njegovim zdravjem in jedro zastavnostjo; vidim ga sklonjenega nad svojo skrbno pripravljeno jedačo, vsega predanega uživanju, ki ga mu daje glad robustno-sočne nature. Do kolen, do pasu je zakopan v zemlji, posest in denar ga pehata v delo in varčnost, v težaško borbo z življenjem. In zraven je njegov notranji koncept gibek in borben, ter diši po živalski odpornosti. Na horizontu tega vsakdanjega dneva se mi neprestano riše kitasta, strnjena postava, z ramami in z glavo vetru zoperstavljena, polna vroče, pozemske aktivnosti. In globoko v podzavesti mi živi občutek bistva njene plodne funkcije v celotnem organizmu.

Seveda ne mislim nič absolutnega s tem; le list, en sam list v knjigi neznanega sveta. Tudi tehtnica neposrednih simpatij ali antipatij se mi zdi tu prirodno izločena, ker ne iščem sožitja, tem-

več mi je vse bolj za biološka dejstva. Vi boste morda dvignili obrvi nad «človekom z ulice» kot nad preozkim zreliščem — toda po krivem, ker s to označbo ne mislim nič konkretno omejenega. To je popotniški horizont — pred očmi razlita reka; z njenim šumenjem se pogovarja srce. Kar nudi cesta, je lice dela in posla, opravkov in trenutnih usmerjenosti, je material vsakdanjega dneva in meni drag, ker je po svoji enostavnosti in neposrednem življenskem interesu biološko jasnejši. Kakor glad do zemlje in njenega trpkega, gostega mleka se vam razkriva boj samca in samice, v isti animalični realnosti, ki ne temelji v brezsrčnem materializmu, pač pa v aktivni in pozitivni materijelnosti. Čustvo ima duh po krvi, doživljaj je s predmetom tesno izpolnjena in odmerjena predstavna moč in sposobnost. Tod je zadel kamen gladino, od tod se razlivajo krogi življenja v harmonični, nujno izsiljeni formi, bodisi v tej ali oni afirmaciji in vtelesenju pozemske absolutnosti. Iz sirovega, bitnega nagona gnana življenska volja ima v formi svoj smoter, ki je zaradi tega tako vsa snovna, elementarna. Njeno nesentimentalno, realistično bistvo se vam kaže v vsaki gesti žitja in sožitja, v delu in orientaciji posameznika, kakor v razmerju spolov, v moči in značaju družine ali kjerkoli že.

Sem zašel predaleč? In vas utrujam? No, poizkusil sem le obuditi svoje bežne impresije vsaj v približno verni predstavi in iz njihove splošnosti pronikniti v bistvo. Opisovanje detajlov se mi zdi dolgočasno in bi šlo prav za prav mimo mojega namena. Enako pa mi tudi zgornja izvajanja niso cilj, pač pa le poizkus okrepitve ozadja — odtod tudi ta groba, površna grupacija tonov in nijans. Gre mi prav za prav za osvetlitev nekega mojega splošnega občutka, nekakšne osnovne zavesti, ki me je obšla sredi tega velikomestnega obeležja, na romanju med tisoči in tisoči raznovrstnih življenj. Namreč zavest močne življenske volje krog in krog, zavest aktivnega elementa, čigar jedro še ni izsanjalo temnih sil svoje plodnosti, pač pa kipi v tvorni žeji in sposobnosti. Zaslutil sem linijo njegove rasti, visoko nad črto razvojne dognanosti, izpolnitve in utrujenosti in spomnil sem se krive vere, ki je posebno po vojni tako sugestivno šla od naroda do naroda in oznanjala propast zapada. Če izločim takoj iz početka vse politične motive in upoštevam le tisto, kar je v miselnosti posameznih skupin gojilo in vzdrževalo ta nazor z vsemi nujnimi zaključki, se mi zdi, kakor bi prisluškoval zgodnjeromantičnim strujam, ki so se pred licem polnega življenskega utripa zamaknile v preteklost in tam poizkušale najti nove niti razvoja, ne meneč se za živo realnost okrog sebe. Sorodna miselna špekulativnost seva iz trdi-

tev, da se je zapad izčrpal, izživel in da prevzame zdaj vzhod njegovo mesto v zgodovini. V Nemčiji so po vojni druga za drugo vznikale filozofske šole, ki so se trudile ustaliti tradicijo v indijski, oziroma splošno vzhodni miselnosti, založništva so preplavili prevodi filozofskih in drugih knjig skoro vseh vzhodnih narodov, v delih posameznih pisateljev je odjeknil ponarejeni ritem vzhodne izraznosti — velik, neutajljiv polet energij, ki pa že danes lahko trdimo zanj, da se je zrušil sam vase. In ta rezultat je bil neizogiben, zaradi preprostega dejstva, ker tako zvani zapad še živi in ker obenem ni mogoče poljubni špekulaciji na ljubo presajati razvitega in živega organizma v to ali ono zemljo.

Ves nazor o dekadenci zapada se mi v bistvu svoje formulacije zdi miselna spaka in od prvega početka že sem zrl v njem pohabljen stvor, ki je — po spočetju tuj zdravi realnosti — ostal tudi v resničnosti izrodek, brez tiste življenske aktivnosti, kjer bi normalna dedukcija utegnila navezati niti živih, iz potrebe rojenih smernic. Bil je deloma izraz notranje stiske, deloma pa v bolečini splašene miselnosti, ki je v prvem boljšem prividu iskala tal in stabilnosti. Toda kljub temu ga upoštevam, kakršen je, zaradi par pripomb in ugotovitev. Moj namen ni, zagovarjati zapad in njegovo življensko moč, kar bi bilo menda enako težko in izključno špekulativno ravnanje, kakor je trditev o njega zatonu. Vendar bi podčrtal, da pri vseh podobnih ugotovitvah ni merodajen z očmi in ušesi zaznaven svet, pač pa vse bolj intuitivno obsežena skrivnost. Kdor bo v Parizu motril življenje družabne plasti, ki tvori nekakšno rasno, oziroma plemensko reprezentanco in ki jo — ne toliko zaradi njene socialne uloge in položaja, pač pa zaradi mentalitete — nazivamo meščansko, bo ugotovil značilno razvojno stopnjo, ko se rast iz potrebe prevesi v iskanje zadostitve v samem sebi zaradi sebe. Vegetacija ne žene več svojih sokov zaradi tiste gole, od solnca vdahnjene forme, ki znači realen izraz življenja, pač pa se izživlja v kultiviranju formalne bujnosti, ali kratko, v luksuzu videza. Tu zrem početke njenega dejanskega odmiranja, ker se izmika zakonitosti plodnosti, kjer izgublja njena funkcija moč in značaj univerzalnosti in stremi za ozko, izolirano akcijo gojitve in užitka. Naš vsakdanji kruh ni več tista zdrava zveza z zemljo, ki jo posvečuje delo, pač pa je postal predmet lasti ali posesti, izven potrebe in prirodno se izživljajočih energij pridobivanja. Tu sem spadajo tudi vsa hlastanja po čutnih in umskih senzacijah, vsi tolikokrat omenjani erotični ekscesi, pa kokain in zamorci in bogve kaj še; vendar — to poudarjam — ne le v Parizu, pač pa po vsem civiliziranem svetu. In na to ugotovitev opiram svojo misel, da spričo zdrave aktivnosti, ki ti prevzame

srce na tej veliki cesti življenja, ne morem verjeti v notranji razkroj teh voda; vse bolj se utrjuje v meni zavest bolezni, ki jo pa krije v sebi hiša, posest ob tej cesti.

Le toliko o trditvi o propasti zapada, kakršna je. V bistvu pa sploh odklanjam podobno orijentacijo, ker se mi zdi, da je že davno ugasnil tisti čas, ko bi lahko posebej in s posebno nijanso v pojmovanju razpravljali o zapadni kulturi in zapadni miselnosti. Iz zapada je sunil v noč plamen novega veka, po svojih smereh in vsebinski teži čist izraz nujnosti, ki jo daleč od naše neposredne zavesti porajajo skrivnosti razvojne akcije in reakcije. Od zapada je šla luč po gredicah evropskega stvarstva, tja, kjer je bila tema in kal novih, zavestnih vegetacij. Ne bom se izgubljal v podrobnejših kulturno-historičnih razmotrivanjih, zaradi tega omenim le značilen spomin, ki ga najdete v Gorkega «Spominih na sodobnike». Pisatelj je bil priča prepiru med Leonidom Andrejevim in nekim popom očetom Fedorjem. Ta je izpodbijal Leonidovo trditev s sledečo opazko: «In vendar je Evropa naša krstna botra! Nikar ne pozabite! Brez Voltaira in drugih mislecev Evrope bi midva ne vprizarjala zdaj te filozofske tekme...» Spomnil sem se Dostojevskega in njegovega nauka o temeljih samostojne ruske duhovnosti, Car, Krist in narod! Odvrnil se je od zapada in iskal doma, v ruski zemlji rusko vsebino in zmiselnost življenja; «zavest lastnega življenja», ki jo je obudil Puškin, je on z vročo strastnostjo vernika vsadil v živo, sočno srce svoje rase, ne da bi se bil prav za prav zavedal, da je bil baš v tej svoji metodi in smeri najvdanejši učenec neljubljenega zapada. In tesno ob njem mi je pred očmi Nietzsche, ki je drugod, v drugi zemlji, s tako močnim interesom prisluhnil besedi tega ruskega genija. In za njim mlada Nemčija, mlada Francija... Kam s temi opazkami? Omejil sem jih na skrajnost, vendar zadoščajo za osvetlitev razgledov, ki se razgrinjajo pred menoj, kadar iščem v to smer jasnosti in resnice. Tedaj zrem duhovne njive Evrope, cvetja raznih organizmov polne, v eno luč, v eno zarjo duhovnih resnic in vere zamaknjene. Pojem zapadnega sveta se ruši pred dejstvom enotne evropske kulturne sfere, kjer je življenje organizma sveto, s svojo lastno radostjo rasti in s svojo oplajajočo močjo, v krogu ustvarjajočih bratov pod skupnim nebom lijoče v skupno smer. Danes, ko so narodi prebujeni in v rasni bistvenosti tvorno ustaljeni, vidimo vse pretekle razvojne postaje v strnjenejšem pomenu in smotrnosti. Novi, sveži cilji razmikajo horizonte in v objemu njihovih komaj zaznavnih linij se zgoščajo vsa pota posameznih enot v obraz bojev, zmag in dela za skupno, evropsko kulturnost in kulturo.

In jaz sem sin Evrope. Nemška misel se je po svetovni vojni izkušala iztrgati nujnosti in logiki dognanih smernic in meni se zdi ta poizkus bega znak slabosti in strahu. Z naših ladij ni mostov v varnejša, ugodnejša ozemlja. Tu med grobovi in dejanji vseh, ki so gradili in ustvarjali pred nami, je i naša izpolnitev, naša rast. Važne niso komaj rahlo pozabljene razvaline za nami; važna ni dobrota ali groza današnjega dne, ne bodočnost, čudno zveržena, nejasna in kakor od bog ve česa nosna. Važno je, da ostanemo v smeri živi in to je mogoče le tu, kamor sta nas postavila razvojno dejstvo in čas. Evropa bo mogoče v novem svetlem snu izlečila svoje rane in zakipela v bujnosti neslutene plodnosti; morda bo v krvavem krču izmučena opešala na poti za blede, hladno zvezdo resnice — vseeno! Toda ta zvezda bo in mora biti tudi naša.

(Dalje prihodnjič.)

PREGLED SODOBNE KNJIŽEVNOSTI V ŠPANIJI

S T. L E B E N

III.

(Konec.)

Generacija 98letnikov je sicer globoko razgibala duhovno življenje Španije proti koncu 19. stoletja, ni pa niti malo dosegla ciljev, ki si jih je bila zastavila, hoteč dvigniti ljudstvo v višino sodobnega evropskega življenja ter mu vcepiti silo in energijo za praktično, smiselno delo. Vsi ti 98letniki so preveč hladno razmišljujoči, preveč samosvoji in nedostopni, da bi bili s svojimi idejami prodrli v široke ljudske plasti. Saj jih je širša publika komaj poznala po imenih. 98letniki so se pretesno zaprli v slonokoščeni stolp kriticizma in pretrgali živo vez z ljudstvom, kakršno v resnici je in živi. Z vso še tako ostroumno kritiko niso rešili in razvozljali problema španstva, marveč so ga samo osvetlili z novimi vidiki, z datumi, s statistikami, z osebnimi vtisi. V bistvu je ves njih napor in vse njihovo delo čisto negativno. Manjka jim stvariteljske sile, epične gorečnosti, romantičnega navdušenja. Zato med vsemi 98letniki ni skoro nobenega čistega umetnika. Izvečine goje umetnost le toliko, da svojim idejam pripomorejo do plastičnejše živahnosti in učinkovitosti. Kljub negativnemu uspehu v reševanju nacionalnega problema pa ima generacija 98letnikov neutajljivo velik pomen v razvoju španske moderne književnosti. S svojim zgolj umskim in kritičnim delovanjem je sploh šele omogočila

Ne greje solnca nas pekoči žar,
v nas črvi iščejo si dom in gadi,
tiščé gorâ nas tisočletni skladi,
temá je ječe naše gospodar.

Le če življenje nam odkrije sled,
če nas prečisti tok njegove struje,
če nas stali, okâli in prekuje,
zvenimo jasno kakor bron in mêd.

Smo zvon, trobenta, meč jeklen in ščit,
smo ostra kosa, srp in krhka čaša,
brušenih kamnov blišč, ki ne ugaša,
zrcalo duš, za zvezde daljnovid.

Kaj bo iz mene, Bog? Bom kelih, nož?
Boš vedno butal me v življenja toke?
Ah, ne bojim se tvoje trde roke:
da bom le svetel, čist, da bom le mož.

P A R I Z

F E R D O K O Z A K

Med mrtvimi možmi (Nadaljevanje.)

Nadnjič, ko sem Vam pisal, sem izkušal okrepiti neko misel, dati ji ostrino in vso potrebno barvo prepričevalnosti, pa sem omenil grobove «vseh, ki so ustvarjali pred nami». Bistril sem v sebi kompleks nazora, ki je rasel iz življenja in spomina, iz primerjanja in občutka. Takrat nisem slutil, kako so ti grobovi živi v meni, kako izpolnjujejo v duši cel svet nagnenj in resnobne vdanosti, in kako močne so vezi pravega človeškega tovarištva, ki družijo srce z njimi. Slutil nisem tiste prečudne topline in dobrotne pokojnosti, ki mi je zalila notranjost, ko so me poklicali nenadoma, sredi dnevnega trušča. Tako seže v dušo vojaka na bojišču spomin domačije. Dan je vroč in človek kakor lok napet in brneč od strelíc doživetij, ki jih proži neviden mojster — življenje —, pa ga doseže tih klic, perspektiva z nasprotne strani.

Obiskal sem grobove. Prašen, soparen večer je že gotal nad mestom, ko sem stopil v senco in tišino razsežne njive mrtvih. Za prvo smer nisem okleval; gnalo me je najdražje, najtoplejši spomin, najbolj intimno znanstvo, Honorè de Balzac. Na visoki ograji plo-

ščica prijateljske hvaležnosti, v sredi spomenik z doprskim kipom in napis. Z njim je privita v današnji dan lučka intimnega srečanja, ki je davno že, tam nekje onstran tega obzidja tako čudno, tako slučajno zagorelo in skoro še sveže, še ne do dna izživiljeno, ugasnilo. Balzac — gospa Hanska. V Ukrajini, na svojem gradu, je brala njegove prve spise in s pismom «tujke» stopila v svet pariškega sanjaškega divjaka. S pismom iz neznanih krajev, s priznanjem in kritiko njegove genijalnosti, z besedo o ljubezni. Osemnajst let dopisovanja in romantičnih srečavanj je sledilo temu dnevu, osemnajst let najintimnejših in fantastičnih izpovedi moža iz razbeljenega ozračja svoje delavnice, dokler ni snel te zagonetne, hladne zvezde s severnega neba in jo kot svojo ženo prinesel v Pariz. Za kratek čas, za par mesecev. Zdaj družijo grob oba, namreč njihovo fizično resničnost, njihovo golo predmetnost; človeške vsebine itak morda niso združili niti najtišji trenutki. Saj je bilo razmerje le fantom, iz osebnostne žeje pričaran na horizont realne vsakdanjosti. Stkan iz sanj, ki jih rode v zunanost usmerjeni nagoni, je ostal iluzija, ki ni imela dovolj tvornega jedra, da bi postala notranja usoda. Kos romana, morda ne toliko človeško pretresljivega, kakor nenavadne fantastike, vihravosti in neorganizirane senzacije polnega. Kakor zmerom, kadar se v brezmejnosti fantazije izživlja vsak instinkt na svojo pest, v pretiranosti nikomur služeče svobode. No, njej je laskal njegov genij, vendar je bila preveč pametna, da bi poleg svoje romantično ubrane senzitivnosti in poleg interesirane ničemurnosti, ne pretehtala tega doživljaja iz svoje prave, realne nature. Od prvega srečanja dalje je ugašal blesk genija pred podobo resničnega človeka in njegovega življenja in bržkone je pravilno mnenje, da mu je končno postala žena le iz usmiljenja. Drugače on. Njemu je ostala vsa leta, kar je bila prvi hip, ko se je še nepoznana pojavila v njegovem življenju: visoka dama, plemkinja, plačilo za strašno delo življenja. Zmerom je sanjaril o ljubezni iz najvišjih družabnih krogov in z njo je sen postal resnica. Nepojmljiva, besna moč fantazije je osemnajst let stala temu otroku zvesto ob strani, da je lahko pregazil ogromne težkoče, izvršil neverjetno delo, nagrabil denarja, ostal slep za resnično mišljenje in čuvstvovanje gospe Hanske — le, da je končno, tik pred smrtjo, odprl svoj dom svoji ženi, plačilu velikega trpljenja. Ta obsedenost, le ta orjaški polet za blede senco svojih plebejskih sanj krije v sebi žar pretresljivosti; toda tu sem ne sega več roman, to je že Balzac sam, glava vrh spomenika, obraz, ki mu velja moje nagnenje. Tako-le, v pokojnem pogovoru z vami, ko ne gre za bistrumne ugotovitve, se mi zdi, da bi lahko kramljal o njem; in vendar je težko najti izraza globoko v srcu počivajočemu občutku, tistemu spoštovanju in lju-

bezni, ki me je vodila na njegov grob. Spominjam se ur, ko sem davno že, sredi noči jokal nad usodo njegovih junakov, s strahotno silo iztrgan vsakdanjemu dnevu in pahnjen v njegov, ustvarjen svet. Pozneje sem marsikaj pretehtal, vendar eno me je znova in znova zgrabilo z vso močjo: veličastje človeške nature, ki je prav za prav osnova njegove tvornosti. Njegovi ljudje so tako prirodno omejeni od dveh elementov — od neba in zemlje, kakor podobe v okviru. Ne navzgor, ne navzdol ni teženj tovrne rasti, ker tam je aksiom, ki je sicer nepoznan, vendar očiten in živ. Aksiom, ki ni ne predmet razglabljanja, ne hrepenenja in ki kvečjemu v refleksiji spomni na svojo mrzlo bitnost. Okvir ali kulisa ali kakor že hočete imenovati nekaj, kar je po svoji realni enostavnosti mehanično, neaktivno pozorišče pravega, intenzivnega, edinega življenja. In to življenje je človek — divja, tisočobrazna absolutna skrivnost človeške prirode. Okvir je hladen, toda podoba gori v strahotnosti elementarnih energij in usodnosti; v vrtincu strasti in čuvstev, instinktov ljubezni in sovraštva, zlobe in plemenitosti raste in se oblikuje barbarsko mogočna, veličastna človečnost, ki sloni skoro izključno le na etiki svoje lastne zakonitosti. Ne čudim se, da sem kot nezrel fant čutil ob Balzacu slast in radost, da sem človek. Vdihnila jo je mlademu organizmu sila te temne, iz srca in krvi deroče človeške aktivnosti, ki jo celo v nizkotnosti ozarja svit tragike in veličine. Pozneje sem videl, kako je ponekod groba struktura komaj ometana z vročim mesom, kako štrli neizdelana dispozicija mrtvo in puščobno v svet; občutil sem pretiranost form, preveč enostransko poudarjene postave, vendar vse to ne odtehta jedra, ne zasenči bistva ustvarjenih organizmov. Le tam, kjer je hotel Balzac pripeti svoj svet v nebo, je zašel v hladno, neplodno miselnost. Približal se je meji nad seboj, skrivnosti vesoljstva, in se zlomil v metafizični špekulaciji, zagozden med sistem in praznoverje. Nadnaravnost je ostala zanj umstvena senzacija, daleč od intuitivnih slutenj in zamaknjenosti. Del rase je v tem, realnost v svoji najčistejši odmerjenosti, ki ne vpleta znanega v neznano, vidnega v nevidno, ki ne meče senc svoje volje v kraljestvo svojih spoznanj, ker je volja že izpočetka podrejena sposobnosti očesa in srca. Morda se v tem zrcalijo temelji zrele kulture, morda pa tudi veljavnost v sistemu izživljene, socialno pojmovane religioznosti. No, vseeno — Balzacov genij se je izživel, ne toliko v razmišljajočem ali hrepenečem, kakor v delujočem, čutnem, nagon-skem človeku, v borbi živega mesa in krvi za vtelešenje svoje časne, zmerom na človeka se nanašajoče zmiselnosti. Užgal je ogenj trenutka s tako intenzivnostjo, da je zasenčil nebo in zemljo in izpolnil prostor z blestečo, pošastno-grenko divjino človeškega elementa, z vso zmesjo božjega in hudičevega, ki jo plamen življenja vari in

pretaplja v njem. Tu je Balzac-človek pretil svojo razdivjano, tantastično vsebino v umetnostni privid, ki bo med prvimi, najvišjimi pričal na potih človeštva o čistosti in višini ustvarjajoče minulosti. Vendar bi ne trdil, da me je na ta grob vodilo spoštovanje do genija. Morda vse prej čut do človeka, ki je strohnel pod to rušo, razumevanje njegove poti, in, če hočete, mir njegov in usoda vsega živega in človeškega.

Od tod sem romal od groba do groba. Molière, Musset pod vrbo žalujko (zadnja leta so bile njegove pesmi neločljiv in najdražji prijatelj Ivana Cankarja), Daudet, La Fontaine, Doré, Daumier, Delacroix in vrsta drugih. Visoko zgoraj, že za prevalom, Oskar Wilde. Obstal sem vrh hriba; med drevjem se je zgoščal tih in topel večer. Perspektiva z druge strani. Tu je vse dobojevano, vse dognano, vrsta potov in usod, od neizbežne, poslednje zakonitosti zlomljenih in zaključenih. Tu vse spi in v meni raste kakor teman in resen stolp občutek nečesa mogočnega in oblastnega. Vsa dejstva prirode venča zarja veličastja in tudi to poslednje, ki sreča človeka, je velika sila v perišču večnosti. Le v luči teh absolutnih zakonitosti je mogoč obraz človeka. Namreč, njegova rast, ki soutriplje s skrivnostjo vsega, kar je. Le v teh perspektivah padajo računi s samim seboj in se ravna plamen človeškega življenja v preprostost pozabljenja sebe, v svetost dolžnosti, da tem jasnejše in bujnejše lije v radost daritve.

Tu vse spi, a tam onstran obzidja — tam je grob, ki je tako ostro nasprotje vsega tod naokrog, da mi je nenadoma in nehote oživel v spominu. Kako bi ga primerjal s tišino in globokim mirom okrog sebe, ko imam pa občutek, kakor da njegov mrtvec ne spi, da nemiren in neupokojen živi še neprestano v milijonih src, ker pač enostavno ni še izpolnil svoje poti v svojem, človeškem zmyslu. Grob neznanega vojaka! Kakšna zveza, boste oporekli; toda, saj sem sam podčrtal nenadnost svojega domisleka, ki končno le ni tako brez vsake zveze in odnošaja do moje današnje poti. Kako bi vam sredi grobov ne potrkala na dušo zavest, da je danes širom sveta dvignjen v blesk in skrivnost simbola grob? Kako bi se ubranili primerjanju, ko vas med izpolnjenimi, elementarnimi človeškimi usodami vznemirja občutek, da je ta simbol prav za prav tujec med njimi, da je iztrgan iz svoje prirode v službi nečesa, kar s svojo časno bitnostjo nedosledno posega v red in pravičnost najvišje zakonitosti. Spomenik je spomin in hvaležnost, a grob je dejstvo. Toda grob neznanega vojaka hoče biti simbol žrtve, spomin velikih dejanj, izraz hvaležnosti. Čigave? Domovine? In sicer vseh teh, z mejami določenih domovin sveta? Simbol in počaščenje obenem, ali z druge strani, dokaz in dokument moči. Ta grob je prav za prav nekaj, kar je

vzniknilo iz zlomljene perspektive, kar je iz zunanosti planilo v bujnost elementarne resnice in jo poizkusilo disciplinirati z vezmi sentimentalnosti.

Ste poznali neznanega vojaka? — Če bi vi zastavili meni to vprašanje, bi pritrdil, toda le z omejitvijo na lastne izkušnje. Poznal sem ga; živel sem z njim in z njim delil usodo izkoriščenega, ponižanega, svojega najpreprostejšega bistva oropanega človeka. Z njim sem sanjaril o življenju, ki je bilo, z njim sem se v brezzmiselnem vrtincu lovil za mir in oporo duše, z njim sem se v besnih vizijah vsak dan sproti boril za obraz in red zemlje, da se nismo v temah izgubili in razkrojili kakor odtrgano cvetje. Svet je bil razklan na dva dela: na skupino, ki je hotela in je ukazovala in na ono drugo, ki je bila žrtvovana. Ta odnošaj je bil kakor nož ostro zarezan in sam po sebi je pričal o dejstvu, da se godi nekaj, živim potrebam tujega, po interesu skoro osebno omejenega. Kakor bi si stari fevdalni duh poizkušal v zadnjem naporu izsiliti svoj prostor sredi popolnoma drugih razmer, pogojev in dejstev. Njegov zalet je bil zaradi tega brutalen, po svojih ciljih in težnjah izoliran v ozračju nizkih, roparskih instinktov. Evangelij oblasti, ki ga je spretno in premišljeno podprl Denar; izraz v bistvu že davno odmrlega absolutnega gospodstva, ki je izživljalo svoje blede energije za svoj osebni problem, ne pa za svojo dolžnost in potrebo svojega zmisla. Tako sem videl, kako je v srcu neznanega vojaka porazil «domovino» pojem človeškega, instinkt prerrojene, k prirodni zakonitosti se zatekajoče človečnosti. Zasanjal je novo domovino, drugačno in drugod, svoji resnici bližjo in potrebnejšo. Tu je zijal nepremostljiv prepad med obema faktorjema, na katerih je slonela vojna: med onimi, ki so ji služili in onimi, ki so ji bili žrtvovani. Morda mi boste ugovarjali, da je spričo težkih preizkušenj in trpljenja razumljivo, da je bil občutek v jarkih drug od onega v zaledju, pri kupčiji in razpolaganju. Vendar jaz zrem v omenjenem prepadu več, kakor posledico razpoloženja. Priznavam sicer reflekse trpljenja, toda ti niso dosegli dejstva nazora, ki ga je neznaní vojak živel, zorel v njem in v njegovem zmislu zanosil seme prirodne pravičnosti. Zarodki tega nazora so bili v bolj ali manj jasnih težnjah očitni že od vsega početka, dokler se niso zaradi brezprimerne obsedenosti interesiranih vodstev razbohotili v plameneč protest, ki je zasekal teman, preteče zijoč prepad. Na eni strani račun od vseh pogojev človečnosti odmaknjenega imperializma, ki se mu je kmalu pridružila brezdušna kapitalistična kalkulacija, na drugi strani izbičan, zbeگان, ob tla tiščan človek, v heroični borbi za svoj lastni obraz, za resnico v sebi, za novo vero v veličastni organizem, ki mu pravimo svet. Takega sem jaz poznal neznanega vojaka. Vendar če

primerjate začetek vojne s koncem, morate priznati, da je njen izid bistveno različen od prvotnih namenov. V sredo računov in dognanih zaključkov je udarila sila dejstev. Iz njih razbiram, da je prepad, ki sem ga videl jaz, tudi drugod izsilil svojo veljavnost, da je bil torej enako živ, na enakih bistvenostih osnovan. On je pogoltnil prestol za prestolom in z njimi toliko mrtvih državnih meja. Zaradi tega verjamem vanj, ker mi je danes očitno, da je vse, kar je rodila vojna pozitivnega, le in edino izraz orjaške borbe za novo človečnost, pod to ali ono podobo. Če mi omenite v ugovor samoodločbo narodov, ni moja trditev niti malo omajana. Kajti baš geslo samoodločbe je bilo v zadnjem trenutku vsiljeno vojskujočim se strankam, iz nižin vsiljeno in je bilo sprejeto kot odrešilna opravičba, ne pa kot namen, iz dna duha spoznan in spoštovan. Njega izvedba je vsa v zmislu tega prepričanja. Če se ozrete torej na vojno s te strani, menda upravičen lahko vprašam, kateri in kakšni domovini je grob neznanega vojaka simbol in spomin?

In če motrite problem z drugega konca? Prepada, ki sem ga omenil, ta leta po vojni še niso zravнала in premostila. Tik pred koncem in ob koncu vojne se je bogato razživila ideologija o demokraciji in za hip se je zazdelo, da bodo duhovne pridobitve neznanega vojaka soodločale pri utemeljitvi novega reda. Toda ves pogon za novim sistemom je pričal le o dejstvu, da se je stara oblast zrušila, dočim je njen zaveznik obstal ne samo nedotaknjen, pač pa izdatno ojačen. Sredi beganja za jasnino, sredi nereda, negotovosti in razbitosti si je znal utrditi stališče. Čez noč je izpolnil izpraznjeno mesto in svetu se je rodil nov gospodar — Denar. Z vso umazanostjo kramarskih in špekulacijskih tradicij se je pognal v višino gospodarstva ter si z malimi izjemami prisvojil mentaliteto ugaslega absolutizma. S tem je bil dejansko zrušen mir in vojna je prešla le v novo formo. Njen najznačilnejši motiv: gol, bresrčen interes nadvlade. Novi gospodar je osredotočil vsa razmerja in vse smeri v sebi in prepojil konstrukcijo nove relacije s suverenostjo svoje veljave. Pogazil je potrebo in upravičenost, na obzorju vsakdanjega dneva je zagorel vabljev sen o hegemoniji zlata. V njega zarji so se pričele formirati nove zmiselnosti sile, ali če hočete, velesile nove vsebine tako zvanega ravnovesja, oziroma, nove vzročnosti borbe. Sporedno in v oporo, še bolj pa v neovrgljiv dokaz teh stremljenj se je odvijala nit nazora o krivdi vojne. V njem zrem najzavestnejši most iz starega v novo stanje in nič več. Kajti katastrofe, kakršna je bila vojna, se izmikajo presoji in logiki golega razuma, in če si je človek vzel pravico, presojati jih, potem ga je gnala v ta poizkus le korist, ne pa čista žeja po resničnem spoznanju. Naša pota na zemlji so izraz nam nedoumljivih zakonov elementarnih skrivnosti, ki jim

kvečjemu lahko zoperstavimo zrcalo duha ali srca, ki jih pa ne moremo ukloniti v svojo službo in izsiliti iz njih temu ali onemu ustrezajoča pota bodočnosti. Tam, kjer pada pred strahotnim razodetjem človeški račun v nič, tam, kjer se kolje srce od mogočnosti spoznanja, tam ni prostora za hladno kalkulacijo in prevzetno predpravico zunanostnih zrelišč. — Vprašali boste po rezultatu tega gledanja z druge strani, pa mi dovolite le kratko ilustracijo v odgovor. Včeraj sem bil pri grobu neznanega vojaka in na občirni tribuni pred menoj je bilo zbrano zastopstvo vseh držav sveta. Mimo so pa korakale nepregledne vrste, tisoči in tisoči vojaštva, in vse zastave so se klanjale pred imponantnim grobiščem . . . Za vojaštvom topovi in strojnice, in zopet topovi, tanki, oklopni avtomobili z gozdi strojnic, topovi . . . Ob tej mogočni procesiji sem se spomnil tisočev tovarn, kjer se noč in dan izdelujejo najrafiniranejša morilna sredstva, plini, eksplozivne snovi in bogvekaj še — vse v službi novega gospodarja. Kaj se vam ne zdi razumljivo, da spričo teh dejstev ponavljam zgornje vprašanje? Kateri in kakšni domovini je neznan vojak polnovredna, njega samega dostojna, z njegovimi poti resnično se krijoča svetinja?

Ne, neznan vojak je le v temah blodeča blede senca, ki je s sentimentalno gesto ni mogoče zastreti. V zunanosti je pisan zakon in oblast, v notranosti je pa kaos in žrtev, daritev in boj. Zakaj si bil, neznan ti vojak, postavljen pred tempelj, kjer te je perspektiva interesov razpršila v tisočobraznega malika in te izven intimnosti izpolnjene skrivnosti oropala miru v tvojem bistvu?

*

Že davno sem zaključil te današnje vrstice, pa se še nisem mogel odločiti, da vam jih odpošljem. Črn razkol mi je ostal po njih v srcu in težko bi prav za prav pojasnil, kaj se je razbolelo v meni. Pisal sem vam, kakor bi se pogovarjal, a v duši so se tehtali razgledi, zmerom močnejše, zmerom v ostrejših sunkih. In potem me je obšel neizrazen gnus, kakor bi nevidna roka ranila mojo najtišjo vero. Vse v meni se je naježilo in planilo v odpor zoper . . . da, zoper kaj? V mrzlem, temačnem prividu sem videl človeka v brezdušnem, sirovem prerivanju za vsakdanjo koristjo in zunanjim licem svoje veljavnosti in oblasti. Naenkrat se mi je skrivila vsa zemlja v nerazumljive, spačene hieroglife, tuje očem, tuje spoznanju. Od nekod, iz nikdar slutenih krajev, je bilo na uho šumenje rek, kjer dero valovi vsakdanjih dejstev, objektivnih razmerij, stvarnih teženj. Koliko ošabnega cinizma, koliko posmeha in visokega prezira vsega, kar se je kdaj v grenkobi izlilo iz duše v posodo spoznanj. Resnica?! Zakon skrivnosti? Človečnost? Kaj se ne valja po teh pojmi v eno-

stavnosti svoje objestne golote ta dejanski, materialni Svet kakor drugod usidrana stvarnost, na kožah odrtih norcev? Zdelo se mi je, da sem se užgal sredi besno žgoče puščave kakor slabotna bilka; kakor bi treščil v ledeno hladno, brezupno temo, sam, izgubljen, brez ravnovesja, brez tal. In moj gnus je vzkipeł v brutalen srd in v zaletu sebeohrane iztrgal iz srca vse to ošabno perišče gomazeče bitnosti. O, če bi mogel, bi sunil razbeljeno želo sovraštva v to mravljishče, nevredno sebe in svoje maternice! Uničiti, razbiti, zavreči v dno kozmičnega prepada — obenem ti pa stiska grlo strahoten občutek brezupja, brezzmiselnosti vsega, vsega, a predvsem svoje lastne okrvavljene popkovine.

Pobegnil sem iz velemesta, v polje in gozd. Za temen gaj zahaja rdeče-zlati mesec v pretresujoči samoti in meni se zdi, kakor da je v tej uri bog pritisnil svoje lice k stvarstvu. Tiho in tajinstveno poje struna večne ljubezni in prijateljstva. Sneg na pobočjih srca kopni in moj srd se razblinja v mehko, sladko žalost. Oko je zdrknilo pod gladino obrazov in tiplje kakor razboljena rana v prostor. V svitu divje-grenke kozmične resničnosti zrem večerni mir razvihrane človeške vegetacije in v dušo mi kaplja svetostna tegoba, ki ji ne vem imena. Žal mi je za vse sovražne misli, žal mi je nečesa ubogega, nebogljenega, kar razliva po temnih cestah stvarstva svojo kri. Solze mi trgajo srce in tiho trkajo na vrata nedoznane domačije. Pokleknil bi, prislonil bolečino k bolečini in te poljubljal, ti bedna, ti prelestna, ti sladka materina kri ...

(Dalje prihodnjič.)

FRANÇOIS MAURIAC ALI OSEBNI PROBLEM KATOLIŠKEGA ROMANOPISCA

S T. L E B E N

Poleg francoske ni nobena druga književnost tako bogata na darovitih pisateljih, ki so bili obenem bolj ali manj zavedni in prepričani katoliki. V francoski književnosti najčešče srečamo ljudi, ki so bili pristni umetniki in prepričani verniki obenem. Pomisliti je treba le na klasično XVII. stoletje, na Corneilla ali na usodo Racina, ki se je radi verskih pomislekov v 38. letu odrekel pisateljevanju in želel, da sežgo vse njegove napisane tragedije. V XIX. stoletju naraste število katoliških pisateljev v celo falango, v kateri se poleg mnogih neznatnejših vrsté Châteaubriand, Sainte-Beuve, Barby d'Aurevilly, Bourget, Bazin, Bordeaux, Barrès. Povsem naravno je, da se je v deželi kakor Francija

Prečudno tesno je sedaj med nama.
Kako sem truden od pričakovanja,
v samoti luč sem, ki si sveti sama.

III.

NOČNA PESEM

V polsnu nalahno slišim zveneti
stopinje tvoje.
Veter v zavesah je moral vzdrhteti?
Tako tesno je.

Slišim tvojega glasu poltih šepet
razboljeni,
vanj lije pod oknom drevja trepet
pritajeni.

Na ustnicah čutim dih tvojih las
razpletenih,
kakor vonj rožnih grmov v nočni čas
potopljenih.

Razlita po sobi medla mehko
tiho ždi.
O, in v molčanje upita tegoba
v noč ihti.

Tam ob oknu, kako tvoj obraz se smehlja
in tvoje oči — o, vse v plamenih — vroče.
Razprl sem roke in čutim globoke udarce srca.
Nikogar. V zavesah mesečina joče.

P A R I Z

F E R D O K O Z A K

Spomeniki

(Nadaljevanje.)

Naj vam kar izpočetka povem, da spadam v tisto vrsto ljudi,
ki v vsakem kraju prebrskajo vse galerije in podobne
domove, kjer se v miru in tišini razkazujejo dejanja in
dognanja upodabljajočega človeka. Nekateri sicer trdijo,
da ni tako početje nekam sodobno, in da velja predvsem planiti v
življenje vsakdanjega dne, napiti se žive sedanjosti, ne pa postopati

po dvoranah, kjer komaj stopinja drami mrtvo preteklost. Vendar, zrelišča so k sreči izenačena s številom človeških glav in tako je marsikom življenje, kar znači drugemu smrt in obratno. Svojo navado sem torej priznal, pojasniti bi jo pa utegnil z neizrazno jasno in neposrednostjo, ki sem jo občutil še zmirom, kadar mi je bila dana prilika ogledovanja kakršnegakoli dela samega, ne pa reprodukcije ali fotografije. Kako druge, v bistvenostih različne perspektive se odpirajo očesu, kadar izpregovori živ in resničen materijal! Vsak posnetek je prav za prav revna, prazna in večkrat tudi lažniva senca originala, ki zastira celo tisto rahlo slutnjo, ki bi je bilo oko lahko deležno. In tu ne mislim le kakovosti dela, pač pa posebno njega življenjski živec, izraz in značaj. Zaraditega — da ne naštevam še drugih, preprostejših vzrokov — me v vsakem mestu vabijo zbirke umetnin in razumljivo, da še toliko bolj v Parizu.

Toda nikar se ne prestrašite, da pričnem zdaj z dolgoveznim opisom vseh muzejev, ki si jih lahko ogledate v tem mestu. Temu namenu zadostno služijo razni vodniki; čemu torej obteževati navadno pismo, preprost pomenek z duhom, ki spominja na potovalne družbe in podobno! Ostanimo pri življenju, namreč, pri vsem tem, kar je razgledov očesa rodilo svojo posebno predstavo v duši, svoje jasno, toplo doživetje. Nad tem pa menda ne bom grešil, če mimogrede podčrtam nepojmljiva bogastva, ki jim daje streho pariški Louvre. V zmislu umetnin mogočno mesto na gori, hram, kjer zaslutite za življenjem zbranih del vekove, daljne razvojne komplekse, pota narodov, mogočen pohod človeštva — in vsem minljivim domačijam te zemlje skozi srce tekoča zlata veriga ustvarjajočega duha, vse do današnjih dni. Ta orjaška perspektiva, ki vam objame dušo kakor za cerkvenimi okni dremajoča zemlja, je posebna skrivnost Louvra in obenem tudi Pariza. Posebno, ker je takozvani zgodovinski vidik podrejen, ubit od intenzivnega življenja srca, ki je v podobo, v lik prelivalo vse svoje sanje in strasti, svojo osnovnico sredi stvarstva, svojo vero, lepoto in resnico. Naivna, poezije polna se zdi fantastika Asircev, v srčni preprostosti potencirana v mogočnost in moč, spričo hladne predmetnosti Egipta. Njega moč in učinkovitost je v resnobnem preudarku, v skoro hladni zmiselnosti forme in pomenu materijala. V vseh delih slutite gospodujočo gesto, kakor bi bilo vse, s čimer se je umetnost pečala, posest in last izvoljencev, predstavljajočih red in zakon na zemlji. Senca intelektualizma sloni na tem svetu, mračnost ukazujočega in vladajočega spoznanja in poezija se zdi odmerjena le kot luksuz socialno in umstveno najvišjim. Vendar vas porazi element, ki se je kljub

strogi discipliniranosti in organski podrejenosti ali pa morda baš zaradi tega izživel v brutalni impozantnosti in hladnem, ponosnem dostojanstvu. Kakšen čudno strog, pogumen, do slehernega zgiba organiziran svet je v njega žaru dihnil iz kaosa! Kakšna suverenost spoznane in v sistem življenja preobražene skrivnosti!

Dobro dopolnitev louvrski zbirki francoske plastike nudi Trocadero z odlitki gotskega kiparstva. Tam sem videl ženski akt do bokov, z imenom «Eva», ki me je vsega prevzel, da bi skoro ne mogel z besedami izraziti tega doživetja. V tej zbirki gotske skulpture nisem bil pripravljen na tako pojmovanje, ki je z zdravo realnostjo in tenkočutnim okusom ustvarilo ta lik afirmacije življenja in človeške lepote. Lepote, ki je ne očituje ne forma, ne materijalna bitnost, ki pa suvereno razpolaga in se okoristi z obema možnostima in slavi prelestno zmago v izrazu človeške funkcije. Lepota, ki je vsa zemeljska, vendar ne odrešujoča, pač pa zemljo očiščujoča. Kakor bi vir luči žuborel v tem delcu, vir jasnine in pristrčne dobrote. Naivnost, združena z otroško ljubeznjivostjo in preprostostjo, dasi stoji pred vami zrelo žensko telo. Nehote sem se ob tem delu spomnil Sainte Chapelle, kraljeve kapelice. Ne morda v zmislu sorodnega likovnega pojmovanja, pač pa v zmislu realne, zemeljske domačije, ki je sicer v obeh plateg na popolnoma svoj način izražena, a je vendarle v neki relaciji obema skupna. V njenem znamenju je gotski duh rodil v Franciji dela, ki imajo menda prav svojevrstno mesto v gotski umetnosti in jo obenem karakterizirajo s čisto posebne strani. Toda za razgovor o tem bi bila potrebna mnogo širša koncepcija, ki je pa danes, spričo le bežnih vtisov, vseskozi izven mojega namena. Torej nadaljujem pri Trocaderu, oziroma muzejih. Rad bi omenil še luksemburškega, ki je namenjen moderni umetnosti in ki po vrednotah ne reprezentira posebno dragocene zbirke. Le par del, par imen zmaguje nad obilico razstavljenega blaga, ki se mora zahvaliti za svoj prostor precej ohlapnemu kriteriju. Isto velja tudi za mestno zbirko v le Petit Palais.

S tem zaključujem to poglavje, da se izognem ulogi vodnika. Grejejo me druge stvari, ki bi želel z vami kramljati o njih. So vam znana dela Leonarda da Vincija? Do danes sem menda videl le dvoje njegovih slik, a najpomembnejše hrani gotovo le pariški Louvre. Če ste že stali kdaj pred platni tega mojstra, se mi ne boste čudili, da vas vprašujem zanj in da omenjam od množice drugih baš njega. Menda se dogaja vsakomur, da pred umetnino nevede prisluhne tudi srcu, ki jo je ustvarilo, da zasluti v njej moža z njegovo človeško vsebino, njegovimi boji in poti na zemlji

in v sferah ustvarjajoče volje. Kolikor se spominjam, sem v tem zmislu še povsod srečaval lažje ali težje razumljivo človečnost, več ali manj jasne komplekse človeških skrivnosti, ki utripajo pod plastjo zunanjega življenja in režejo svojo sled v privide oblikujočega elementa. Še zmirom mi je iz dela govoril človek in njegov glas je bil ubran na tiste organske osnove naše bitnosti, odkoder plete razumevanje ali slutnja odgovore o osebnosti, njeni vsebini in moči. Le pred Leonardovimi deli sem ostajal zmirom nekam zbežan, kakor pred nečem iz drugega sveta. Če so me baš ogrela, niti ne morem z gotovostjo presoditi, ker se jim nisem mogel nikdar približati s tisto potrebno notranjo svobodo, ki odpira pred čuti vsa vrata in jih s toplino uvaja v tvorno sprejemanje. Da, prevzela so me, toda zmirom nekako po bliskovo in nasilno. Čutil sem, da nimam časa niti možnosti, da bi se zbližal z njimi, pač pa sem se moral pokoriti slepo in brez volje. Vsako srčno sodoživljanje ubito že naprej, vsaka iskrica bratstva in človečnosti zadušena v kali. Kakor bi utonil v blisku uroka. Zavedal sem se, da sem notranje slep, da sem brez moči vržen v svet, ki se je le nekako v zunanjem licu odel s podobnostjo zemeljske resničnosti, ki je pa v svojem bistvu doma izven našega stvarstva. In ta domačija ni pravljica, ne naivna fantazija, ampak nekaj dejansko samobitnega, za naše pojme strahotnega, ali če hočete demoničnega. Toda kako pojmiti nekaj, za kar imamo le slabotno besedo, a nobene realne predstave, ne vere? Gledal sem Mono Liso in pojmlil, da ni vezal tega privida nikdar z nobenim človeškim srcem zlati most ljubezni. Niti sledu sanj ali hrepenenja, nobene kaplje zaupanja ali vročih, v iluzijah potisočerjenih želja. Ta obraz je živel le v eni edini resnici — kot neizbežna, hladno-mračna usoda, ki je brezpogojno in neizprosno gospodarila sreči. Usoda, ki ne vzbuja niti strahu, niti vdanosti — in zopet ste pred zaklenjenimi vrati, ki vam ni dan ključ predstave do njih. Motril sem podobo za podobo, lice za licem in utrip teh raznih, prečudnih smehljajev se je zgrinjal nad menoj kakor žametast hlad polnočne skrivnosti. Sam ne vem, zakaj me je spreletelo, kakor bi se me dotaknile peruti smrti. To kraljestvo zagonetnih, ubijajočih lepot, ti smehljaji, ki ne zganejo nobene tople strune v občutku, ampak trepečejo, ugašajo in vzplamtevajo pred očmi kakor lučke nad razkrajajočimi se vodami... Varljivi plameni nad nedoznanimi teminami. V formalnih zakonitostih hladen intelekt, v izrazu in vsebini pa nekaj neopredeljivega, iz česar veje duh onstranskega, zagrobnega. Venomer sem se vračal k občutku, da ni med ustvarjeno fabulo in med elementom umetnine nobene

organske vezi nazora, pa tudi ne osebnega človeškega problema. Nič, kar bi pričalo o faktni, živi rasti tega moža v gotovi realni resničnosti. Kam je obračal svoje skrivnostne stopinje? Kakor da ni ne veroval, ne zaupal, ne ljubil, ne sovražil; skoro vse možnosti nagonskega človeka zanj ne žive, ker so izločene iz njegove čustvene sposobnosti. In vendar ne očituje njegovo delo tistega suverenega miru, ki ga utegne roditi popolna odmaknjenost od zemlje in njenih problemov. Ne, le onostranost je sposobna osvetliti naše svetove s tako breztelesnim, demoničnim ognjem; namreč nekaj, kar je izpolnilo kri, neplodno v zmislu rasti in razvoja, toda absolutno v čistosti svojega elementa. Odtod morda i nemožnost aplikacije, spričo golega, krvnega refleksa. Kako dognati in obuditi v predstavi zagonetni problem umetnika in človeka, ki se je kril v globinah tega, v elementu poganstva temelječega duha? Kajti, da bi ne bila ta skrivnost resnična in živa, ne morem dvomiti, ker ne poznam del, ki bi me polnila s podobno prelestno izrednostjo in tajinstvenostjo, kakor baš Leonarda da Vinci.

Včeraj sem bil v Rodinovem muzeju in ta obisk je vzbudil v meni živo potrebo po jasnini in skladnosti. O Rodinovi kvalitetah vam naravno ne bom pisaril, že iz enostavnega razloga, ker sem prepoln njegove resničnosti. A baš tu čutim okorna tla, kjer niti ne morem nadzirati svojih stopinj in mi je preprosta iskrenost skoro edina opora, ki ji lahko zaupam. Rodinov muzej je urejen v srečnem namenu, da nudi kolikor mogoče popolno zbirko mojstrovega dela. Vse kolektivne zbirke imam rad, ker poleg vrednot posameznih del odkrivajo očesu razglede v delo vsega žvljenja z vsemi plodnimi in neplodnimi smermi, z vsemi svetlimi zmagami in trpkimi postajami v borbi z materijalom in z lastno notranjostjo. Pred vami zaživi organizem, ki bi mu bilo brez podobne prilike bržkone težko uganiti njegovo pravo ustvarjajočo moč, obseg njegove sposobnosti, globine njega izraznih zakonitosti. Posebno velja to — vsaj zame — pri Rodinu. Kar sem poznal njegovega dela doslej po fotografijah, mi je bilo pred resničnostjo v napotje — le ovira, ki sem jo težko premagal. V borbi z njo sem pohajal po muzeju zmeden in trenutkoma se mi je zazdelo, da mi od vseh vtisov megli notranje oko nejasnost, za katero skoro ni v meni moči, da bi jo razgnal. Saj sem beležil zavest popolnoma drugačnega odnošaja do raznih del, kakoršnega sem imel doslej; saj se je skoro zoper mojo voljo uveljavljala v meni nujnost presojanja in opredelitve. Marsikaj, kar je opajalo v reprodukciji, me ni ogrelo in ko sem odhajal, sem se zavedal le ene jasnosti in brezdvomnosti:

da sem videl delo, ki mu gre po sredi boj za skladnost, za uravnoteženje dveh polov ustvarjajoče volje, kjer je večkrat življenje porazilo lepoto oblike in se je baš s tem ovenčalo z lepoto organizma; in kjer je ponekod nadvladala spoznana, zaželjena, v nazoru ustaljena lepota in oslabila moč in dinamiko življenja. Element in okus. Med temi dvema poli, oziroma v njih medsebojni akciji se je oblikovala in zorela Rodinova umetnost. Element: zdrava, naravnost barbarska rasa, predmetnost in materijelnost, zemlja in čutnost; silovita je afirmacija materijelne bitnosti, način izraza pa je skrivnost osebnosti. Ne grob, pač pa očiščen v ljubezni surove prasile. Tu se užiga slutnja o osnovah, kjer so greble korenine moža v oprsje vesoljstva, odkoder je rastla moč in vera in ponos ustvarjajoče akcije. Za okusom pa stoji intelekt s svojo spoznano resnico, dognanja o problemih in zakonitostih forme, refinement, prefinjenost, špekulacija, znanje in vsa visoka Rodinova kulturnost. Okus ga je usidral v antični sposobnosti, toda le v zmyslu rokodelstva. Tu se mi zdi, kakor da je prešel vse razvojne faze grškega kiparstva, tja do virtuoznosti dozorele, že ugašajoče kulture. Vendar, povdarjam, le kot rokodelec, ker je kot umetnik mnogo bližji gotski koncepciji in še posebej francoski. S tem pa nočem trditi, da je poizkušal biti njen vernik, njen glasnik. Morda ga je v individualnih težnjah od tradicije osvobojenega porazila mimogrede in je ostala sled tega srečanja kakor zarasla rana v organizmu. Do konca dni. Verjel bi tej misli toliko prej, ker celotno delo ne očituje nikjer tvorne skladnosti elementa in nazora, pač pa vse bolj boj med obema poloma, njih medsebojno odvisnost in večkrat tudi nasprotje.

No, hotel sem vam pisati o spomenikih v splošnem, pa vam razlagam par mož, iz enostavnega razloga, ker se mi je ob njih delih vzbudil oster interes za njih osebni in umetniški problem. Prav za prav nisem imel namena, da ga razrešim; le znajti sem se hotel sredi množice vtisov, oživeti v besedah občutke, ob katerih sem zaslutil povsem svojevrstne, prej neznanе obraze. Če sem se približal resnici, niti ne vem; imam pa zavest, da je bila pot v skladnosti in v zmyslu predmeta. Vsaka umetnina je organizem, ki ima kakor vsaka živa stvar svoje bitne zakonitosti, svoj karakter in skrivnost svoje življenjske intenzivnosti. Vse, kar je upodobljeno, ni važno in tudi ne, kako. Bistvo se mi zdi v vsem tistem, kar vidi le naše notranje oko, kar ni nikjer izrečeno, kar nas v podzavesti prevzame in jasni ob sodoživljanju. Tam je resničnost in moč dela, tam je i tiha tajnost moža, ki ga je ustvaril.

(Konec prih.)

P A R I Z

FERDO KOZAK

V senci domovine

(Konec.)

 nekim posebnim, skoro težkim občutkom vam pišem danes svoje poslednje pismo odtod. Čas je potekel in jutri se izločim iz organizma tega mesta kakor kaplja iz jezera. Vem, da moram iti, vem tudi kam in zakaj, vendar mi ta misel na odhod rahlo zastira srce, kakor meglica dobrave, kadar ugaša dan za obzorjem. Seveda boste oporekli, da so to sentimentalne čenče, ki niti ni pravega vzroka zanje. Od česa naj se tujec poslavlja, kakšne vezi je prisiljen rahljati in trgati, ko je vendar ostal le na površju, ko je le mimogrede vrgel oko v neznani svet. Že prav, toda saj nimam v mislih slovesa od znanih obrazov, znanega obeležja in podobno. Veličina, raznovrstnost, samota sredi trušča in množic, in njena svoboda, valovanje energij — ves ta voz razvejanega, polnega življenja si je izsilil v mojem srcu topel prostor, da mi je v mislih kot nekaj dragega, svetlega.

Da, jutri odidem. S to zavestjo se družijo tudi občutki, da me čaka pri vas, ko se vrnem, bržkone vrsta očitkov. Končno po pravici. Kaj sem vam prav za prav pisal, kaj sporočil? Skoro nič tega, kar ste želeli in za kar ste se zanimali. In še ti drobci, ki sem vam jih poslal, so bili v marsičem površni in ne do bistvenosti idoči. No, doma vam bom laže pojasnil, kako je včasih težko izreči in orisati nekaj, kar človek le nekako zavoha v ozračju, za kar mu pa manjka zadostno število konkretnih oporišč. Tako sem vam na primer že parkrat hotel pisati o nečem, kar se mi zdi za vsak kulturni organizem nad vse značilno in kar mu daje znamenje vrste in samobitnosti; vendar kako pisati o tem, kar je težavno pojasniti ali recimo dokazati ali pa sploh predočiti tako jasno in živo, kakor je takrat, ko se zariše v zavest. Beseda, ki označuje to nekaj, je: stil. Tako, zdaj je na papirju. Vem, da pričakujete pojasnila, kam merim, vendar dovolite mesto tega par besed o vtisih na raznih izprehodih. Če bi šli z menoj po pariških parkih, če bi skupaj postajala po raznih tukajšnjih parkih in cestah, si skoro ne morem misliti, da bi ne rabili zgornje besedice. Isto bi se zgodilo tudi na poljubnih prireditvah in celo v zabaviščih. Kajti, dasi je tam malo duha in mnogo izmišljenega, posrednega, vendar vam od vsega, od prostora in odra, ostane v spominu senca tistega, kar zasluži ime stil. In mislim, da ne pretiravam, če trdim, da srečujete to skrivnost najjasnejše na ulici, v občevanju z domačini, povsod in kjerkoli srečujete francoskega človeka. Ne le stil izražanja in jezika, stil ustvar-

Jutri odidem. Tako si ponavljam že ves dan in priznam, da mi je tesno ob misli, kako malo tega sveta, ki sem živel te tedne v njem, sem zajel v svojih poročilih. Vendar, če bi hotel danes dohiteti zamujeno — nad kakšno zmedeno navlako bi sklepali roke! Tako namreč čutim, ko prebiram v mislih stvari, ki bi vam še lahko govoril o njih. Zaradi tega le par vrstic še — o gledališčih. Bil sem v štirih, seveda «reprezentativnih». No, šalo na stran. Kar bi rad izrekel, je le to, da me je presenetila njih izrazita, skoro ostentativna konservativnost. Sredi Pariza nisem pričakoval pol stoletja starih kulis, obrabljenih kostumov in — vsaj v teh gledališčih, ki sem bil jaz v njih — starega, stokrat že preigranega repertoarja. Tak je bil površen vtis — odtod i površna sodba. Ko sem pa odhajal od obeh dramskih predstav, ki sem jih videl, nisem mislil več na kulise, ne na kostume, ker mi je višina predstav pognala misli v drugo smer. Kaj ni v času najvratolomnejših eksperimentov in najekstremnejših programov, v času zmiselnega in nezmiselnega iskanja, v času, ko preži za vsakim oglom senzacija novih problemov — kaj ni v takem času ustaljena in izbrušena umetnost tradicije najboljše merilo sodobnih prizadevanj in najsolidnejši most preko konfuzne špekulacije v smotrno, stvarno delo? Francozi igrajo svojega Racina, Molièra itd., kar pa ne znači bega v preteklost, pač pa manifestacijo genija, umetnosti. Vprizoritve, ki sem jih videl, so dihale vso preprosto veličino umetniškega dejanja, brez sledu tistega zoprnega, razumskega nasilja, ki ga vrši nad umetniškimi deli hlastanje po načinu izraza. To je zmerom le samemu sebi namen in krije v sebi zavedno ali nezavedno gesto senzacije. Način pa je dan z umetnino — kdor je s skromnostjo in resnobo delavca zadihal njeno ozračje, mu prihaja njena skrivnost sama naproti. Studenci umetnosti nimajo kompliciranih izvirov — le skriti so in iz nature rojeni. Da, omenil sem preprostost umetniškega dejanja v zvezi z vprizoritvami in s tem imam v mislih vse tisto, kar je sposobno vdihniti dramatičnemu delu iskro življenja na odru. In tu so naravno kulise in kostumi manj važni — važnejši je duh, je osnova dela, važnejši so iz njene perspektive zgrajeni značaji, njih globina in teža, skrivnost njih logičnih potov; važnejša je kretnja v prostoru, ki je utemeljena v celoti, važnejši je jezik z vsemi svojimi čudežnimi nijansami izrazne moči in točnosti. V tem in še marsičem je prav za prav bistvo gledališke umetnosti in to pomeni z drugimi besedami stroko in delo v njenem zmislu; delo, ki si ga predstavljam kot neprestano izpopolnjevanje samega sebe, dolgotrajno šolo igralčevih izraznih sposobnosti, disciplino ambicije in še marsikaj. V solidnosti in temeljitosti strokovnega dela ni kriz — zaradi tega so tudi vse tako zvane krize gledališča vse bolj krize

sodobnega dela, sodobne stroke, kakor pa bistva gledališke umetnosti. Tako razumem konservativnost teh francoskih gledališč. Njih visoko kvalitativno delo bo vsekakor kakor luč v temi za vsakogar, kdor je zašel in mu je postalo tesno v megli narobe usmerjenih ambicij. Seveda ne luč, ki bi diktirala aplikacijo, pač pa le kot mera stroke in dela.

In kaj bi poleg gledališča še omenil? Nič več! Vse, kar bi danes sledilo, bi bili le drobci, bežne skice, zapiski v naglici, ki bi vam ne nudili nobene preglednosti. Čas se je nagnil; skozi svetlobno morje boulevardov je segla do mene senca domovine in razbila enotnost razgledov in zgoščenost pojmovanja. Podoba okolice se lomi v luči nehotenega primerjanja, ves blesk in šum tega zadnjega večera se razblinja kakor sen pred prikaznijo iz druge, zame bolj žive resničnosti. Ko sem se malo prej vračal skozi srce mesta domov, mi je bilo, kakor bi za hip pogledal za zagrinjalo. Zavedel sem se — še perišče ur, pa bom stopil iz zapuščenega, mrtvega kolodvorskega poslopja v speče mesto pod planinami. Zavil bom z Masarykove ceste v Miklošičevo, v tišino in noč. Tam daleč nekje, pod gradom, bo v megli bila ura polnoči... Ta podoba ni popotniku nič neznanega; tolikokrat ga je že pozdravila, kadar se je vračal iz daljnih krajev, tolikokrat se mu je ob njej že stisnilo srce. In kdor je mlad šel prvič od doma, ga bo ob vrnitvi spreletelo spričo nje kakor bridkost, za katero niti sam ne ve razlage. Toda odveč bi bila bojazen, da pričnem zdaj s primerjanjem. Le mimogrede sem se spomnil bolečine tolikih naših ljudi, ki jim je z njo morila dušo zavest, da so sinovi majhnega naroda. Kdor si je napasel oči na bogastvu tujih mest, se nehote nagiba k sodbi po videzu, če drugače ne, vsaj zaradi tega, da bi pozabil, kar je izgubil. Toda problem ni v številu, ampak v intenzivnosti življenja; problem je življenje. Velik narod ne izključuje majhnih ljudi in bolečina majhnega naroda je le v tem, če ga reprezentirajo pritlikava srca. Življenje ni predmet kvantitativnih meril, življenje je vsepovsod in tudi v najmanjši podobi istovredna prvina, polna manifestacija večnih zakonov. Življenje je absolutno tam, kjer klije — le majhna srca so tiste sence, ki mu jemljejo blesk in zastirajo njega moč. Če bi se še lotil primerjanja odtod, iz osrčja Evrope, bi govoril le o tem, kar sega bridkostnega od naših planin do sem. Namreč zame bridkostnega. Tu, kjerkoli in kamorkoli vas žene korak — povsod čutite absolutnost tega, kar je: Velika radost je v dejstvih narave, ki se brez vprašanj na desno in levo dokumentirajo samo po sebi umevno, ker so pač tu, ker jih je dihnila skrivnost iz kaosa in jih krstila s svetim plamenom življenja. Biti in nič več — biti v naročju božje večnosti — od trenutka do trenutka z zarjo večnosti v poslednjem

smehljaju, v najbolj skriti solzi. Živeti iz sebe, to se pravi, biti v skladu z naivno preprostim redom stvari. To ni program, to ni račun, to je izpolnjevanje zakona, ki izven mej našega razuma krmari ladjo človeštva. Kako bi zmotam vdana človeška roka utegnila posegati v pismo nature? Toda pri nas se mi zdi, kakor bi strah pred življenjem vezal dane energije. Saj kako bi si drugače razlagal, da ne moremo in ne moremo do preprostega, enostavnega življenja, do akcije iz svoje prirode. Vse doslej se mi zdi, kakor bi nad našo domovino slonel oblak upanja, da ne more vegetacija do svobodnega pogovora s solncem. Da, upanje mislim, tisto naše tipično upanje na smeri in pota iz druge roke, upanje na pomoč in luč od drugod. Iz dobe v dobo se je zgostilo v laž, s katero zastirajo že generacije svojo nemoč, svojo pritlikavost in svojo krivdo pred obrazom skrivnosti. Z vsemi mogočimi programi in kalkulacijami so krivile podobo našega človeka in mu ubijale sposobnost za ravno rast. Kajti, kdor ne gre za solncem, pač pa steza roke na desno in levo po pomoč, v upanju, ki gasi moč lastnega srca — ta ne more biti raven niti v svojih človeških osnovah. In meni se zdi, da bi pri nas ne bilo težko najti dokazov za to misel. Zaradi tega me tu sredi močnega, svobodnega življenja iz sebe boli naša nemoč, naša človeška pasivnost. Vendar sem daleč od tega, da bi hotel na našo zemljo presajati tujo rast. Saj niti ne gre za to. Ne samo nepotrebno, tudi nezmiselno bi bilo iskanje vzorov v nam neznanem organizmu. Treba je le ostati v skladu s svojo prirodno resnico; v tej je vrednost vsega živega, vsega rastočega vsepovsod ista.

No, oprostite — udaril sem na pridigarske strune — za zaključek najinih pogovorov iz daljine povsem neprimerne. Vendar, kako bi mogel, če bi ne slutil vsaj trohe soglasja? — Zunaj buči pragozd in vabi — toda moj korak meri že drugo smer. In tod bo že beseda, ki nas bo družila.

ŽIVLJENJE — VIHAR . . .

V I N K O K O Š A K

Življenje-vihar nas je razgnal na vse štiri strani nebâ,
vsakemu svoje rêve je dal, ki jih skrbno skriva,
da jih nihčè ne zazna.

V samoti umiramo zdaj, ki smo se nekdam z ramo ob rami borili
za nas in naše sinove;
in nad nami žalost plove:
duše in srca vsem so ubili.